

Brandner, Aleš

[Lipowski, J. Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2006, vol. 55, iss. A54, pp. 254-257

ISBN 80-210-4014-9

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100058>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

- TRUBETZKOY, N. S. 1939. *Grundzüge der Phonologie*. Prag. (Travaux du Cercle linguistique de Prague. 7.)
- VACHEK, J. 1968. *Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny*. Praha. (Studie a práce lingvistické. 8.)
- VINTR, J. 1984. Recenze Faßkeho–Michalka 1981. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 30, 187–190.
- VYKYPĚL, B. 2002. Fragen der Beschreibung des Ausdrucksplans (mit Beispielen aus dem Ober-sorbischen). In: *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV)* 5. Ed. R. Blanken-horn, S. Dönninghaus & R. Marzari. München, 236–250. (Die Welt der Slaven. Sammelbände / Сборники. 15.)
- VYKYPĚL, B. 2005. *Glossematikstudien. Unzeitgemäße Betrachtungen zu Louis Hjelmslevs Sprachtheorie*. Hamburg. (Philologia – Sprachwissenschaftliche Forschungsergebnisse. 66.)

Bohumil Vykypěl

Lipowski, J.: Konvergenca a divergenca češtiny a slovenštiny v československém státě. Acta Universitatis Wratislaviensis No 2727. Slavica Wratislaviensia CXXXII. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005. S. 200. ISSN 0239–6661, ISBN 83–229–2598–0

Autorem recenzované publikace je polský bohemista a slovakista Jaroslav Lipowski, pracovník Institutu slovanské filologie univerzity ve Vratislavi. Jeho monografie je výsledkem několikaletého bádání, na základě kterého došel k zjištění, že zkoumání vztahu dvou blízkých jazyků, jakým jsou čeština a slovenština, a jejich vzájemného ovlivňování v průběhu určitého období není snadné a vyžaduje zevrubný rozbor a pohled z mnoha hledisek. Úkolem předkládané studie není podrobný diachronní výzkum shod a odlišností češtiny a slovenštiny; autorovým záměrem bylo poukázat především na jevy a okolnosti, které měly vliv na jejich sblížení nebo oddalování.

Kniha se dělí na devět kapitol. Jim předchází krátký úvod (s. 7). Autor se v něm zamýšlí nad tématem své práce.

V první kapitole (*Poměr češtiny a slovenštiny před vznikem společného státu*, s. 9–24) je popsán nerovný vývoj spisovné podoby obou zkoumaných jazyků. Zatímco spisovná norma češtiny se utvářela už od 14. století, za dobu vzniku spisovné slovenštiny je považován konec 18. století, kdy došlo k její první kodifikaci (před touto dobou chybějí slovensky psané jazykové památky, neboť v mluvené podobě se užívalo jen nářečí). Do konce 18. století funkci spisovného jazyka na Slovensku plnila čeština. První podoba spisovné slovenštiny vznikla z popudu katolické církve na základě západoslovenských nářečí (s využitím některých prvků středoslovenských dialektů). Kodifikoval ji *A. Bernolák* (1762–1813) – odtud bernoláčtina. Tato písemná verze se neujala a ve 40. letech 19. století vytvořil novou podobu spisovného jazyka na základě středoslovenských nářečí představitel evangelického tábora *L. Štúr* (1815–1856). Při této příležitosti jsou v knize zmíněny rozdílné názory českých a slovenských jazykovědců na původ střední slovenštiny (někteří badatelé ji pojmají jako součást československé větve, jiní se přikláníjí k názoru, že se vyvinula z jihoslovenských jazyků).

Pokud jde o pravopis, první kodifikátoři spisovné slovenštiny *A. Bernolák* a *Ľ. Štúr* zvolili pravopis fonematický. Později jej *M. Hattala* (1821–1903) nahradil pravopisem historicko-etymologickým (podle pravopisu českého).

Zastáncem divergentních snah ve vývoji slovenštiny a češtiny byl *S. Czambel* (1856–1909), který hleděl na slovenštinu jako na jazyk nakažený přemírou bohemismů a Hattalovu spisovnou slovenštinu označil jako kosmeticky poslovenštěnou češtinu.

V práci je srovnávána stylová diference slovenštiny a češtiny. Do druhé poloviny 20. století existovala disproporce mezi jazykovými styly v těchto jazycích. Vysvětluje se to rozdílným politickým, hospodářským a kulturním vývojem v českých zemích a na Slovensku. V Čechách navíc byla slovenština považována za součást jazyka českého, za jedno z jeho nářečí. Teprve v roce 1911 byla akceptována spisovná slovenština jako oficiální jazyk slovenského národa.

Už na počátku I. světové války T. G. Masaryk dospěl k přesvědčení o nevyhnutelnosti zhroucení Rakouska-Uherska. Češi a Slováci bojovali společně za národní osvobození. Vyvrcholením společných snah byl vznik Československé republiky v říjnu 1918. Dosažení národní samostatnosti Čechů a Slováků bylo významným dějinným pokrokem. Pro Slováky to bylo záchranou před pomádřarstvím. Od roku 1918 se spisovná slovenština začala používat ve všech sférách veřejného života. Současně ale vládnoucí složky ČSR proklamovali myšlenku čechoslovakismu, podle níž Češi a Slováci byli považováni za jeden národ. Idea čechoslovakismu se promítla i do jazykových poměrů. Rozebírá se to ve druhé kapitole (*Myšlenka čechoslovakismu*, s. 25–52). Probírají se zde jednak politické příčiny tohoto stavu, ale zejména názory tehdejších lingvistů na řešení otázky „dvojjediného“ jazyka. Hledal se kompromis mezi politickým, právně formulovaným vymezením pojmu „československý jazyk“ a jeho jazykovědným pojetím. Rokování vyústila do tří názorových proudů (každý z nich měl své zastánce): 1) československý státní jazyk se realizuje ve dvou rovnoprávných spisovných jazycích – českém a slovenském; 2) jazyk československý je jeden a týž; 3) Slováci by se měli vrátit k češtině jako spisovnému jazyku. Kromě toho byla vedena diskuse o názvu společného státu a o jeho psané podobě.

Ve 30. letech 20. století lze pozorovat divergentní snahy ve vývoji slovenského jazyka. Tomu je věnována třetí kapitola (*Protičeský jazykový purismus*, s. 53–56). V roce 1931 vyšla *Pravidla slovenského pravopisu*, na jejichž sestavení participovali slovenští i čeští jazykovědci, a tudíž byla ve znamení postupného sladování slovenského pravopisu s českým. Takto se dostala úřední, nově kodifikovaná slovenština do střetu s její neoficiální verzí. Pravidla byla odmítnuta většinou slovenských spisovatelů a publicistů, oficiálně byla zamítnuta na schůzi Matice slovenské v květnu 1932. Pod vedením slovenského jazykovědce H. Bartka (1907–1974) a jeho spolupracovníků (jazykových puristů) byl založen časopis *Slovenská reč*, který se měl stát prostředkem pro popularizaci spisovné slovenštiny. Jeho protíváhou byl nově založený časopis *Linguistica Slovaca*. Slovenští puristé vystupovali za očistu spisovné slovenštiny od českých vlivů. Jejich protivníci, tj. ti, kteří byli pro sblížení češtiny a slovenštiny, se rekrutovali ze dvou táborů: jeden tvořili čechoslovakisté (představovaní českým jazykovědcem V. Vážným), druhý tvořil zástupce rodícího se slovenského strukturalismu (Ľ. Novák).

Divergentní tendence slovenštiny vůči češtině dosáhly svého završení koncem 30. let. Přispěla k tomu politická situace. Po Mnichovské dohodě v září 1938 vznikla tzv. druhá republika Česko-Slovensko, krátce poté byla vyhlášena autonomie Slovenska a slovenština se stala jediným státním jazykem na tomto území. Zásadně se změnila situace po 14. březnu 1939, kdy byl vyhlášen samostatný Slovenský stát a vnitřní část českých zemí se dostala pod německou nadvládu a byla prohlášena Protektorátem Čechy a Morava. Jazykovou situaci tohoto období zachycuje čtvrtá kapitola (*Slábnoucí divergentní trend slovenštiny vůči češtině v rozděleném státě*, s. 67–87). Autor konstatuje, že nejsilnější vlna slovenského jazykového purismu připadá na léta 1939–1940. Byl vytištěn návrh nových *Pravidel slovenského pravopisu*, na kterém se podílel již zmíněný H. Bartek. Jím navrhované změny se nepodařilo jednoznačně prosadit. Jejich hlavním smyslem bylo vymýtit jazykové bohemismy. Teprve Pravidla z roku 1940 zaznamenala posun ke stabilizaci normy slovenštiny. Dalo by se říci, že došlo ke kompromisu mezi puristy, čechoslovakisty a strukturalisty. Na rozdíl od purismu 30. let vítězí na počátku let čtyřicátých pozitivní obranářství slovenského jazyka. Kladem je skutečnost, že v této době dochází k rozvoji jazykovědy, zejména slovakistiky, vzdělávacím střediskem, kde se školili budoucí jazykovědci, se stala univerzita v Bratislavě, tiskem vycházela jazykovědná díla. Na nové zpracování čekala slovenská odborná terminologie prakticky všech vědních oborů.

Po druhé světové válce se jazyková situace v obnoveném Československu na jedné straně podobala té před válkou, na straně druhé se od ní výrazně lišila. Podobala se v tom, že čeština a slovenština se opět staly úředními jazyky ve společném státě. Více bylo odlišností. O nich je zmínka v páté kapitole (*Období maskovaného čechoslovakismu v obou jazycích po 2. světové válce*, s. 88–105). Zejména jazyková norma spisovné slovenštiny nebyla zdaleka tak ustálena jako norma spisovné

češtiny. Projevoval se vliv hovorové češtiny na utváření hovorové slovenštiny, neboť na Slovensku chyběla běžně mluvená celonárodní spisovná podoba jazyka. Skutečnost byla taková, že na jednom konci byla spisovná slovenština, na druhém pak místní nářečí. Stabilizační tendence v obou jazycích poválečného období lze pozorovat v nových slovenských a českých pravidlech pravopisu. Slovenská pravidla vyšla v roce 1953, česká o pět let později. Slovenská pravidla vznikla v rámci boje proti jazykovému purismu. Přesto jsou v nich kodifikovány změny, které podle autora studie představují nejradikálnější zásahy ve 20. století, i když jejich tvůrci deklarovali právě sblížení češtiny se slovenštinou. Současně došlo ke kooperaci českých a slovenských jazykovědců, byla takto vytvořena jednotně fundovaná československá lingvistika, jev, který v meziválečném Československu neexistoval. Pokud jde o česká pravidla z roku 1958, dá se říci, že v nich došlo k jistému sblížení s pravidly slovenskými. V každém případě lze potvrdit, že slovenský pravopis je více progresivní, český jde sice tímž směrem, avšak proces je poznamenán tradiční konzervativností. Vlivy češtiny na slovenštinu se v tomto období odrazily zejména v oblasti slovní zásoby a tvoření slov.

Následující, šestá kapitola (*Sladování terminologie*, s. 106–123) je zaměřena na konstituování odborné terminologie. Jestliže se česká odborná terminologie začala rozvíjet po vzniku české univerzity v Praze v roce 1882, slovenská až po vzniku Československa. Do popředí se dostává postulát, aby se dva samostatné, blíže příbuzné jazyky v terminologické sféře rozvíjely tak, aby byly srozumitelné pro oba národy. Šlo o jakési hledisko unifikační: slovenská terminologie měla být koordinována s českou. Tyto problémy byly diskutovány na stránkách *Československého terminologického časopisu*, který byl v roce 1967 v době uvolňování společenského života nahrazen měsíčníkem *Kultúra slova*. V něm bylo poukazováno na nesprávný postup, kdy ve snaze o formální soulad odborného názvosloví byla narušována lexikální struktura slovenštiny. V dalším vývoji se projevovala snaha o zamezení přílivu českých odborných názvů. Pro slovenskou terminologii bylo příznačné, že se více internacionalizovala, docházelo k upřednostňování mezinárodního lexika. Čeština naopak dávala přednost názvům domácím.

Aby bylo možné udělat si obraz fungování terminologických soustav v poválečném Československu, rozhodl se autor posuzované práce nahlédnout do tří různých oborů lidské činnosti, které považuje za reprezentativní, a to do oboru jazykovědy, biologie a vojenského názvosloví. Všimá si míry internacionalizace odborného lexika v porovnávacím česko-slovenském plánu. Jisté specifikum představuje vojenská terminologie. V tehdejší Československé lidové armádě existovaly dva velitelské jazyky. Proto jazyková praxe v armádě předpokládala jakýsi pasivní bilingvismus, který spočíval v tom, že slovenské vojenské názvosloví bylo ve velké míře závislé na českém. Dá se říci, že přibližování slovenštiny k češtině bylo právě v tomto odvětví nejsilnější. Danou situaci podporoval požadavek na jednoznačnost termínů.

V období existence společného státu se střídala období poměru češtiny a slovenštiny. Vývoj byl podmíněn politickými událostmi, které aktivizovaly jazykovědné činitele, kteří se snažili usměrňovat vývoj vztahu buď způsobem konvergentním, nebo divergentním. V poválečném období, až do počátku 60. let, se poměr obou jazyků oficiálně utvářel konvergentně. V sedmé kapitole (*Slovenské divergentní snahy vůči češtině v období politického uvolnění*, s. 124–135) se dočítáme, že zhruba od druhé poloviny 60. let, již ve zcela jiném politickém klimatu, se projevila přesně opačná tendence: byly zdůrazňovány ty prvky, které slovenštinu od češtiny odlišují a bylo kritizováno násilné přibližování slovenštiny k češtině. Vrcholem divergentních snah bylo vydání *Tezí o slovenštině*, které byly zformulovány v závěrečné části vědecké konference o kultuře spisovné slovenštiny, která se konala v prosinci 1966 ve Smolenicích. Šlo o jakýsi manifest sestávající ze šesti bodů vytvořený částí slovenských jazykovědců v čele s J. Růžičkou. V něm byl naznačen vývoj, jakým se měla ubírat slovenština. Hlavním popudem tohoto manifestu byla potřebná obrana proti vlivu češtiny.

Osmá kapitola („Normalizace“ vztahu češtiny a slovenštiny v 70. a 80. letech, s. 136–160) si všímá jazykových poměrů v Československu v období tzv. politické normalizace, kdy se slovenština začíná vyvíjet s češtinou ve velké míře paralelně. V jazykovědě lze hovořit o odklonu od

studia dynamiky vývoje obou jazyků a výzkumu jejich vzájemného vztahu z hlediska diachronního a do popředí se naopak dostávají synchronní konfrontační studia češtiny a slovenštiny. Fenomémem tohoto období je *dvojazykovost*. Termín je rozebírán v samostatné podkapitole, má nahradit název „pasivní bilingvismus“. Vychází se přitom ze skutečnosti, že verbální komunikace na česko-slovenské rovině probíhala tak, jako by šlo o komunikaci v rámci jednoho jazyka. V dorozumivací funkci bylo možné češtinu a slovenštinu považovat v rámci československé jazykové společnosti za jeden dorozumivací prostředek. Důležitou úlohu v tomto směru hrála média, zejména rozhlas a televize. Autor se dotýká v této kapitole problematiky translace textů a sestavování překladových slovníků. Konstatuje, že v dvojazykovém prostředí je převod z jednoho jazyka do druhého zbytečný. Přesto v roce 1967 vyšel v Praze *Slovensko-český slovník* a zhruba o deset let později v Bratislavě, v roce 1979, jeho pandán *Česko-slovenský slovník*, který zároveň splňuje kritéria synonymního slovníku slovenského jazyka.

Jedním z milníků ve vývoji poměru češtiny a slovenštiny lze považovat události listopadu 1989. O jazykovém dopadu pádu totalitního systému hovoří devátá kapitola (*Poměr češtiny a slovenštiny v 90. letech*, s. 161–176). Zatímco v dobách politického uvolnění mívala slovenština tendenci se od češtiny vzdalovat, v období po tzv. sametové revoluci sílí trend konvergentní (nové slogany, velmi často přejímané od českých politiků; do slovenštiny se dostávají lexikální a slovotvorné prostředky z češtiny ...). Mírně divergentní posun konstatuje autor v kodifikačních příručkách (viz některé pasáže v Pravidlech slovenského pravopisu z roku 1991).

Po rozdělení společného státu lze pozorovat odlišnosti v otázce jazykově-právní: na území České republiky zůstala úředním jazykem vedle češtiny též slovenština, zatímco na Slovensku nová ústava z roku 1992 prohlašuje za jediný státní jazyk na svém území pouze slovenštinu. Pokud jde o perspektivy rozvoje vztahu češtiny a slovenštiny je poukázáno na to, že před badateli jsou široké možnosti pohledu na tyto dva jazyky. Dosavadní dominance synchronního hlediska poněkud zužuje pohled na vztah obou jazyků. Teprve diachronní přístup by mohl pootevřít prostor pro konfrontativní výzkum s větším zřetelem na extralingvistické podněty, které měly na tento poměr rozhodující vliv.

V závěrečné kapitole (*Závěr*, s. 177–180) jsou resumovány v devíti bodech výsledky provedeného výzkumu. Následuje seznam jazykovědné literatury, která se týká zkoumaného problému (*Literatura*, s. 181–191). Připojeno je resumé v angličtině (s. 192–194) a v polštině (s. 195–197) a také rejstřík jmen jazykovědců, která jsou citována ve výkladovém textu (s. 198–200). *Obsah* (s. 5–6) je umístěn na začátku knihy.

Posuzovaná monografie je svým zaměřením ojedinelou a současně užitečnou studií, která zkoumá vztah češtiny a slovenštiny ve společném československém státě, ale i po jeho rozdělení v roce 1992.

Aleš Brandner

Vondráček, M.: Nepredikativnost. Gaudeamus, Hradec Králové 2003, 249 s.

Kniha Miloslava Vondráčka *Nepredikativnost* je cenným příspěvkem k popisu tzv. bezpodmětých vět a k problematice opozice predikativních a nepredikativních struktur v češtině. Text otevírá výrok C. Hagège „Zajímat se o jazyk znamená zajímat se o člověka definovaného tím, že užívá jazyka“. Tento výrok předznamenává autorovu vědeckou metodu i způsob formulování otázek. Autor se dívá na jazykový systém z nejrůznějších hledisek, především ale z hlediska pragmatického, z pozice toho, kdo jazyk používá a kdo skrze něj formuje svůj obraz světa.

Každá reálná výpověď je nutně výsledkem volby jednoho ze systémově disponibilních a aktuálně dosažitelných konstrukčních modelů. Existuje-li v jazyce souběžně více různých struktur, kterými lze referovat k jedné a téže mikrosituaci, musí mluvčí užít aktuálně pouze jedné z nich. Autor předpokládá, že tato volba není nahodilá, ale závisí na emocionálně-racionální a volní dispozici